

БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМ МАШҒУЛОТЛАРИДА ЛУҒАТЛАР БИЛАН ИШЛАШДА ИНТЕГРАЦИОН ЁНДАШИШ

<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.8.08.014>

*Кожалипесова Перийзат Азатовна,
Ажинёз номидаги Нукус давлат педагогика институтини
ўқитувчиси*

Аннотация: мақолада бошланғич синфларга она тили ўқитишида бошқа соҳаларга доир маълумотлар устида ишлаш, аниқланган нотаниш сўзларни ўқув лугатларидан топиш ва изоҳлашга ўргатишнинг ўзига ҳос усулларини ишлаб чиқиш, ўқувчини мустақил ишлашга, танқидий фикрлашга ундовчи, лугатлар, интернет манбалари билан ишлашга йўналтирувчи ўқув топшириқлар тизимини яратиш ҳақида фикр юритилади.

Калит сўзлар: матн, лугат, ўқув лугатлари, нотаниш сўзлар, изоҳлаш, маълумот қидириш, топшириқлар тизими, интернет маълумотлари

ИНТЕГРАЦИОННЫЙ ПОДХОД ПРИ РАБОТЕ СО СЛОВАРЯМИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация: в статье обсуждается работа над информацией о других направлениях в обучении родному языку в начальных классах, разработка конкретных методов обучения выявленным незнакомым словам для поиска и интерпретации в учебных словарях, создание системы учебных заданий, мотивирующих ученика к самостоятельной работе, критическому мышлению, работе со словарями, интернет-ресурсами.

Ключевые слова: текст, словарь, учебные словари, незнакомые слова, интерпретация, информационный поиск, система заданий, интернет-данные

INTEGRATION APPROACH WHEN WORKING WITH DICTIONARIES IN ELEMENTARY GRADES

Abstract: the article discusses the work on information about other directions in teaching the native language in elementary grades, the development of specific methods of teaching identified unfamiliar words for search and interpretation in educational dictionaries, the creation of a system of educational tasks that motivate students to independent work, critical thinking, working with dictionaries, Internet resources.

Keywords: text, dictionary, educational dictionaries, unfamiliar words, interpretation, information search, task system, Internet data

Халқаро микёсда тил ўқитиш жараёнлари ўқув лугатларига кўпроқ таянади. Айниқса, электрон ўқув лугатлар ўқувчилар билим

ва малакасини оширишда катта аҳамиятга эга. аксарият хорижий дарслик ва қўлланмаларда ўқув топшириқлари турли таълимий луғатларга боғланган. Профессор Ҳ.Неъматов “Ахборот асрининг тилшуносликка талаби” деб номланган мақоласида “Компьютер технологияси билан узвий боғлиқ ва сунъий интеллект ибтидоси бўлган ахборот асри тилшунослик олдига икки – бири оммавий тарзда амалга оширилаётган, иккинчиси амалга оширилиши зарур бўлган – вазифани қўяди. Амалга оширилаётган вазифанинг ўзи ҳам икки турли. Улардан бири ахборот базасини, яъни Арасту бобомиздан бошлаб шу кунгача жаҳон тилшунослигида яратилган муҳим тадқиқотларни, луғат-у, грамматика-ю, дарсликларнинг электрон вариантларини яратиш, эркин фойдаланилишини кенг йўлга қўйиш. Иккинчиси эса, лингвистик (лисоний) корпуслар, уларасида WordNetларнинг хилма-хил турларини яратиш ва оммалаштириш, тил бирликларининг нутқий воқеланишлари частотаси, лисоний бирликларнинг бир-бирини алмаштира олиши, айтиб бир хил курсовда кела олиши ва унинг оқибатлари ... каби ҳодисаларни эмпирик тавсиф усулларида ўрганиш ва натижаларини оммалаштириш ... каби ҳозирги кунда корпус ва компьютер лингвистикаси Ғарбда катта тезлик, ўзимизда аста-секинлик билан амалга оширилаётган ишлардир” , деганда XXI аср ўзбек тилшунослиги, хусусан, лексикографияси олдига турган вазифаларни аниқ белгилаб берган эди.

Ҳ.Неъматов бошчилигида тузилган “Она тили” дарсликлари мазмунида ҳам ўқувчиларни луғат билан ишлаш жараёнлари кўзда тутилган эди. бу даврда ўқув луғатлари мавжуд бўлмагани учун ҳам муаллифлар дарслик сўнгида айрим луғат намуналарини илова қилишар эди. Дарсликларга илова тарзида, асосан, имло луғатларидан намуналар келтириларди.

Б.Менглиев, Ў.Холёров, Б. Бахриддиновалар томаонида туркум лингвистик ўқув луғатлари яратилгандан сўнг, таълим жараёнида улардан фойдаланила бошланди. Тил бу – луғат деганидир. Ўқувчилар луғат билан ишлашни ўрганмас экан, уларнинг сўз бойлиги ошмайди, натижада нутқ ғализ бўлади, фикр ифодалашда иккиланишлар оқибатида оғзаки ва ёзма саводхонлик яхши ривожланмайди.

Жорий она тили таълимида ҳали ҳам ўқув луғатларидан самарали фойдаланилмайди. такомиллаштирган “Она тили” дарсликларида луғатлардан фойдаланиш бўйича ўқув топшириқлари киритилмоқда. Янгиланаётган ҳамма дарсликларда ҳам бунга алоҳида эътибор берилаётгани йўқ. Бу борада профессор Б.Менглиев ҳаммуаллифлигида 2019 йилда мазмунан такомиллаштирилган 8-синф “Она тили” дарслиги бошқа дарсликлардан фарқли ўлароқ ўқувчини кўпроқ луғат билан ишлашга, сўз бойлигини оширишга хизмат қилади .

Дарслик муаллифлари томонидан ўқувчи маъносини билмайдиган сўзлар тўғри ажратилган ва унинг маънолари танлаш имконияти қолдирилган ҳолда келтирилган.

Луғат билан ишлашда нафақат шеърӣй, балки насрий матнлар ҳам баравар таҳлил объекти сифатида танланган.

29.1-mashq. Matnga mos reja tuzing. Soʻzlarni maʼnodoshi bilan almashtiring. Bunda maʼnodosh soʻzlar lugʻatidan foydalaning. Reja asosida matnni ravon nutq bilan ogʻzaki hikoya qiling.

29.2-topshiriq. Berilgan izohlardan matndagi ajratilgan soʻzlarning maʼnosini aniqlab, lugʻat daftaringizga koʻchiring va yodlang: 1) tirishqoq 2) oʻqimagan, savodsiz kishi; 4) kuchli shamol; 5) yomgʻir aralash kuchli shamol; 6) gʻolib boʻlish, yengish.

Мазкур матн таҳлилида ўқувчига берилган топшириқ икки босқичдан иборат эканлиги маълум бўлди. Биринчи ҳолатда маънодош сўзлар луғати билан ишлаш топшириғи берилган бўлса, иккинчи ҳолатда изоҳли луғат билан ишлашга йўналтирилади.

Тарихий мавзуда ёзилган асарлар матни гарчи ҳозирги ўзбек адабий тилида бўлса-да архаик сўзларга бой бўлади шунинг учун бундай матнлар асосида тил ўрганаётганда ёки адабиёт дарсларида луғатлардан фаол фойдаланиш тавсия этилади. 47-48-дарслар учун танланган матн ҳам 15-аср воқеаларини акс эттиргани боис уни тушуниш учун эскирган сўзлар ўқув луғати зарур бўлади:

47-48.1-topshiriq. Matnni diqqat bilan oʻqing.

Ohanglarga yoʻgʻrilgan soʻzlar

Tashqari eshikdan taʼzim qilib kirgan choshnagir ayol ovozi qoʻrquv bilan pasaytirib xabar berdi:

– Osmonda yulduzlar siyrak qoldi. Hademay tong yorishur. Hazrati oliy saharliksiz qolurlarmu?

Tong otib, azon aytilgandan soʻng roʻza oʻz kuchiga kiradi, hech kim hech narsa yeb-ichishi mumkin boʻlmay qoladi. Uzun va issiq yoz kunida podshohni saharliksiz qoldirish begimlar uchun oʻzlari och-nahor qolishlaridan qoʻrqinchliroq edi.

Osmon oqarib qoldi. Tong yorishgan sari qandildagi shamlarning nuri xira torta boshladi.

Azon aytadigan payt oʻtib boryapti. Arkdan tashqaridagi masjidning imomi koshinlik minoraga chiqib, bakovulning ishorasini sabrsizlik bilan kutyapti. Axir Mirzo hazratlari saharlik qilib ulgurmasdan, azon aytish xatardan xoli emas. Ovqat yeyilib, choyga oʻtilganda Umarshayx mirzo xotinlariga vaziyat qanchalik ogʻirlashayotganini aytib berdi.

Shu payt masjid tomondan azon tovushi eshitildi. Choy ichayotgan Xonzoda begim shoshilib piyolasini dasturxonga qoʻydi. Umarshayx mirzo xotinlariga bir-bir qarab, dedi:

– Moʻysafidlar: “Toʻrt muchang butun boʻlsin”, - deb duo qilurlar. Fotima Sulton, Qutlugʻ Nigorxonim, Qorakoʻz begim, farzandlarimiz Xonzoda begim, Jahongir mirzo – har biringiz oilamizning aziz bir muchasidirsiz. Istaymenki, bu mushkul vaziyatda hamma muchalarimiz butun boʻlsin, bir-birlariga mehr-u shafqat koʻrsatsin. Ilik oʻz oʻrnida aziz. Koʻz oʻz oʻrnida moʻtabar. Agar koʻz bilan ilik bir-biriga nizo qilsa, bundan har ikkisi jabr koʻrur.

(P.Qodirov, “Yulduzli tunlar”)

Uyga vazifa

47-48.5-topshiriq. Qiyidagi matnlardan notanish soʻzlarni aniqlab, lugʻat daftaringizga koʻchiring va qoʻllash uchun eslab qoling:

Limon sharbati bezgak bilan og‘rigan bemorning isitmasini tushirish, chanqog‘ini qondirishda ham yordam beradi. Undan tayyorlangan loson(xushbo‘y suv) bilan yuzdagi husnbuzar hamda dog‘larni ketkazish mumkin. Limon, bor kislotasi hamda timol aralashtirilib vanna qilib turilsa, oyoq terlashiga chek qo‘yish mumkin. Ilmiy tibbiyotda limon va uning sharbati oshqozon-ichak kasalliklarida, organizmda mineral tuzlarning almashinuvi buzilganida iste‘mol qilinadi. Shuningdek, limon sharbati angina, faringit kasalliklarini davolashda yordam beradi.

Anor po‘stlog‘i tarkibida oshlovchi, smola, bo‘yoq va boshqa moddalar bor. Abu Ali ibn Sino anor po‘stlog‘ini qon qusishda, milk va ichakdan qon ketganda, shuningdek siydik haydovchi, yara va jarohatlarga malham sifatida ishlatgan. Bundan tashqari, olim anor po‘stlog‘idan tayyorlangan qaynatma ichburug‘ga davo ekanligi va u gijjani haydashi to‘g‘risida ma‘lumotlar beradi. Xalq tabobatida anor po‘stlog‘i, mevasi va meva po‘sti, shuningdek o‘simlik guli istiqso (vodyanka), qo‘tir, yo‘tal, ichburug‘, sariq kasalliklarga davo sifatida ishlatiladi. Anorning sharbati zangila (lavsha, tsinga) kasalliklarda shifobaxshdir. U ishtahani ochuvchi ne‘mat ham hisoblanadi. Agar meva po‘stloqlarining kuli sariyog‘yoki mol yog‘i bilan yaxshilab aralashtirilib surilsa, teridagi yiringli yarachalarni tuzalishiga yordam beradi. Meva po‘stlog‘idan tayyorlangan qaynatma og‘iz bo‘g‘ilishining yallig‘lanishiga davo bo‘ladi.

Behi mevasining sharbati bilan astma, yurak, sariq, hiqichoq qorin og‘rig‘i, ichburug‘kasalliklarini davolashgan. Bundan tashqari, behidan bedarmonlik, kamqonlik, yo‘tal, me‘da, jigar va buyrak kasalliklarini davolashda ham foydalanilgan. Abu Ali ibn Sino behi mevasidan tayyorlangan damlamani ichburug‘, yo‘g‘on ichakning yallig‘lanishini davolashda, behi shirasi bilan astma, qon tupurish va qayt qilishni to‘xtatishda, chanqoq va miya og‘rig‘ini qoldirishda ishlatgan. Xalq tabobatida behi urug‘i bilan uzum sharbatining qaynatmasi kamqonlikda, ichburug‘da, bavoil kasalliklarini davolashda yaxshi ta‘sir qiladi. Behi mevasi tarkibida temir moddasi borligi tufayli u kamqonlik bilan og‘rigan bemorlarga juda foydalidir.

Хулоса ўрнида айтиш керакки, ўқувчилар билан фақат бадий эмас, балки турли соҳаларга тааллуқли матнлар устида ишлашга бошланғич синфларданок ўтиш лозим. Шунда ўқувчилар юқори синфларда турли шаклдаги маълумот ва матнларни қийналмай ўқий олади, номтаниш сўз ва иборалар маъносини ўз бемалол ўқув луғатларидан, мобил иловалардан топа олади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Неъматов Х., Турсунова О. Ахборот асрининг тилшуносликка талаби // Филология масалалари: Илмий ва илмий-методик мақолалар тўплами. –Тошкент: Фан, 2013. – Б.9-12

2. Бахриддинова Б. Ўзбекистонда ўқув луғатчилиги: лингвистик асослари, тарихи ва истиқболлари. – Филология фанлари д-ри. диссертацияси. –Самарқанд. 2020. 23-б.

3. Қодиров М., Неъматов Х. Менглиев Б. Ва бошқ. Она тили 8-синфлар учун дарслик. – Т.: Чўлпон. 2019. 6 б.

4. Қодиров М., Неъматов Х. Менглиев Б. Ва бошқ. Она тили 8-синфлар учун дарслик. – Т.: Чўлпон. 2019. 6-б.